

"Tertib-i mukaddematta tefviz, tembelliktir. Terettüb-ü neticede tevekküldür. Semere-i sa'yine, kısmetine rıza kanaattir; meyl-i sa'yi kuvvetlendirir. Mevcuda iktifa, dûnhimmetliktir." izah eder misiniz?

"Meselâ, tertib-i mukaddematta tefviz, tembelliktir. Terettüb-ü neticede tevekküldür. Semere-i sa'yine, kısmetine rıza kanaattir; meyl-i sa'yi kuvvetlendirir. Mevcuda iktifa, dûnhimmetliktir."

"Tertibi mukaddematta tefviz, tembelliktir." hükmünün manası, bir şeye ulaşmakta, vasıta olan sebeplerin terk edilip, Allah'a havale edilmesine denilir ki, bu da tembellikten başka bir şey değildir.

Mesela, buğdayı elde etmek için, Allah, sebepleri tertip ile sıraya koymuştur. Önce tarlayı süreceksin, sonra tohum ekeceksin, sonra sulayacaksın, sonra ilaçlayacaksın vs. Bu tertiplerden birini atlasan, ya da sana bakan bu işlerden birini Allaha havale edip, ben tevekkül ehliyim desen, buğdayı alamadığın gibi, tembellik damgasını da yersin. Zira Allah, sana meşgale olsun diye, sebeplerin hazırlanmasını ve uyulmasını mecbur kılmıştır. Sen, sebepler noktasında tevekkül edip, sebeplerin hazırlanmasını Allaha havale etsen, hem neticeyi alamazsın hem de tembel olursun.

Terettüb-ü neticede, tevekkülün manası ise, insan, kendine düşen kısmını tamamıyla yaptıktan sonra, yani yukarıda denildiği gibi, buğdayı almak için gerekli tüm sebepleri yerine getirdikten sonra, artık neticeyi Allah'tan beklemek gerekir. İşte buna tevekkül denir. Neticeyi Allah'a havale etmek gerekir. Zira insanın bu hususta yapacak bir şeyi kalmıyor. Bulutları toplamak, yağmur vermek, buğdayın kızarıp olgulaşmasını sağlamak için güneşi istihdam etmek, bütün bunlar, insanın elinin ulaşacağı şeyler olmadığı için, tevekkül gerekiyor.

Onun için, sebeplerde değil, neticede tevekkül etmek gerekiyor. Böyle olunca, sebeplere teşebbüs etmek ve onlara uygun hareket etmek, çalışkanlık; neticesini de Allah'a havale etmek ise, tevekkül olur. İkisi de güzel ahlakdan sayılmışlardır.

"Semere-i sa'yine, kısmetine rıza göstermek kanaattir. Meyl-i sa'yi kuvvetlendirir." cümlesinin manası, insan, Allah'ın taksimatına itiraz etmeyip, rıza göstermelidir. İnsan çalıştı, didindi, bütün sebeplere müracat etti. Bu çalışmasının sonunda ise Allah, ona bir ücret verdi. İşte, burada itiraz edip, neden daha fazla vermedi diye sızlanmak, kanaat ve kısmete rıza göstermek ahlakına zıt bir durum çıkar.

Çalışma ve gayret sonunda verilene rıza göstermek ve itiraz etmeyip şükretmek, kanaattir. Kanaat ve kismete rıza manasını üzerinde taşıyan birisi, çalışmayı ve gayreti terk etmez. Zira, Allah'tan geldiğini biliyor ve şükrediyor. Onun için, gayret ve çalışmaya meyli eksilmiyor, tam tersine, artıyor.

Ama kanaatsiz adam, neticeyi az gördüğünden ve şikayet içinde olduğundan, çalışma şevki kırılır ve kuvveti eksilir. Kismetine rıza göstermediğinden, şikayet ve hırs, çalışma azmini ve şevkini yer, bitirir.

"Mevcuda iktifa etmek dunhimmektir." cümlesinin manası ise; insanın elindeki mal ve mülke güvenip, tamamen çalışmayı ve gayreti terk etmesidir. Boş durmak ve çalışma ve gayreti terk etmek, kötü ahlaktan sayılmıştır. Zira, insanın bu dünyada vazifesi, boş oturup tembellik etmek değildir.

Hem atalet, gayretsizlik, tembellik gibi şeyler, adem (yokluk) hükmündedir. Yani, bir nevi yokluk ve hiçlik manasını taşıyor. İnsan fitratına konulmuş olan kabiliyet ve yetenekleri geliştirmek için, hareket, gayret, çalışmak ve mücadele gibi şeylere muhtaçtır. Atıl kalınca, çok kemalatlar zayi olur.